

De nem igazít szétzilált haján:
a szembe néz. Ki néz? Kit néz a szem?
Lehajtott fejjel végignéz magán.
A járda. Autók. Por. Kutypiszok.
Itt áll. Cipője, lába. Kézfeje.
Ott áll a sima, folyékony tükörben,
sötét hínár közt. Üres a szeme.
Az ott én. Van. Vagyok. Üres, sötét.
Nem tud kilépni. Üveg. Erre gondol.
Felnéz, megszédül. Kinek a szeme?
Sötét folyóvíz. Síküveg és foncsor.

Nancy Partner

MIT VOLT MÓDJUK AKARNI A NŐKNEK?

Női akaratnyilvánítás, szex és megalkuvás
a középkori társadalomban

Léderer Pál fordítása

A cím, amelyet tanulmányomnak adtam, ez egyszer meglehetősen pontosan jelzi, miről is lesz szó: az életnek ama területéről, amelyben a nők módot találtak személyes ambícióik érvényesítésére a közkeletűen középkorként számon tartott korszak folyamán. Szándékosan használok a címben olyan szavakat, mint „akaratnyilvánítás”, „szex” és „megalkuvás”, hogy a személyesség és a vágyak motívumrendszerét állítsam a középpontba, szembeszegülve azzal az erősen átpolitizált és ideológiaterhelt nyomással, amelyről olyasféle szavak kizárólagos használata árulkodik, mint „hatalmi viszonyok”, „tetterő” – ez utóbbi kifejezések ugyanis túlon túl könnyen redukálják az egyént a közösség egyszerű metaforájává. Hangsúlyoznám azonban, hogy érdemét tekintve persze a feminizmus kérdéséről beszélek, hiszen ami személyes, az politikai – noha azért időnként mégiscsak személyes is egyben.

A feminizmus és a középkori társadalom összefüggéseinek vizsgálata (de mondhatnánk, a feminizmus és bármely, a szüfrassetmozgalmat megelőző időszaké) ügyesen megkerül néhány kérdést: *kiknek* a feminizmusáról – és vajon *miféle* feminizmusról van szó (ez szubjektivitás és szabadság kérdése); arról már nem is szólva, hogy vajon hogyan ismerhető fel s írható le bármely prefeminista feminizmus, s miféle viszonyban áll e leírással a magunk variánsa. Ha kiérlelt és érzékeny megoldásra akarunk jutni, múlhatatlanul szükséges, hogy – kellő önreflexivitás mozgósításával – pontosan körülhatároljuk és kibontsuk a tudományos megközelítésünk alapvetéséül szolgáló „fe-

minizmus” legfontosabb jellegzetességeit. A nőkérdést a történelem, az irodalom, a művészet vagy a régészet kontextusában tanulmányozó munkák háttérében ott munkál egyfajta olyan felhajtóerő, amely arra sarkall, hogy a kutató radarként mutasson ki mindent, ami feminizmuskezdeménynek tekinthető azokon a patriarchális terepeken is, ahol ilyenek felbukkanása meglehetősen valószínűtlen. S ennek így kell lennie. Ha a történelmi bizonyítékok mind arról tanúskodnának, hogy a nőmozgalom színre lépése előtti világok csak a kétségbe vonni sosem mert patriarchális uralomnak s tört gerincű nők megalázkodó behódolásának vigasztalan társadalmi-jogi tájképét vetítik elénk, mely mind távolabbi s távolabbi horizontokig nyúlik vissza, előbb-utóbb mindenki talált volna valami szépen hangzó intellektuális ürügyet, hogy búcsút vegyen a téma kutatásától. Azonban nem ez történik. Még a nemek közötti viszony legmeszszebbre – távoli, homályba vesző határvidékekre – kitekintő elemzései (amelyek előszeretettel térképezik fel a morbid férfi-képzletvilágnak a nők irracionalitására, instabilitására, lázas és állatias hajlamaira való kivetítéseit), még ezek is lehetőséget adnak valami bosszúvágy kiélésére. E bosszúvágy abban elégülhet ki, hogy a pszichoanalízis bizonyos fogalmainak (tagadás, projekció) egyetemleges használata révén – s azal, hogy az ellenségességet a mély és fékezhetetlen félelmek szublimálásának tekintik – az elemzők felmutatják a kollektív himparanoiát. A gyáva férfitipán az őrjöngő nőgyűlölet révén vall magáról. Azonban a feminizmus e radarja ennél kézzelfoghatóbb objektumokat igyekszik találni magának, s nem éri be kevesebbel, mint hogy olyan nőket mutathasson fel, akik szemlátomást elégedetlenek sorsukkal, öntudatosak, s kihívó engedetlenséggel döntögetik a heteroszexista társadalmi rend emelte korlátokat. Ilyen nőket viszont – hosszú-hosszú évszázadokon végigpásztázva – csak igen ritkán találni. A klasszikus ókortól a hellenizmuson s a késő antikvitáson át egészen a közép-korig egy-egy Kleopátrának vagy Aquitániai Eleonóranak igen kevés társa akad.

Mindazt, ami ahhoz kellett, hogy az antik és középkori világ megteljen a társadalmi renddel szembeforduló nőalakokkal, a nyolcvanas években Peter Brown munkássága szolgáltatta, amelynek rendkívül nagy hatása volt a középkorral foglalkozó stúdiomokra. Egy sor tanulmányban – legkivált a ragyogóan és érzékletesen megírt 1988-as munkájában, a *THE BODY AND SOCIETY: MEN, WOMEN AND SEXUAL RENUNCIATION IN EARLY CHRISTIANITY*-ben – tudtunkra adta, hogy a nők szexuális élettől való tartózkodása nem a szexualitás pszichés kihívásaitól való erőtlenség és félelemmel terhelt húzódozás volt, sem pedig az élet örömeiről való beteges lemondás, sokkal inkább független mivoltuk radikális kinyilvánítása; testüket, a testiség hús-vér szimbólumát állítva szembe a „régii falak” fojtogató, léleknyomorító követeléseivel. A „régii falak” – Brown ezt az erőteljesen túldeterminált metaforát használja a társadalmi rend, a vérségi család, a házasság, a gyermekszülés, a tulajdonviszonyok és a társadalmi kontrollt áthálózó függelmi-fegyelmezési szabályok összefonódó együttesének jelölésére. „A szexualitásról való lemondás arra vezetheti a hívő keresztényt, hogy megváltoztassa a testiséget, s e révén szakítson a »régii falak« mögöttes, leplezett fegyelmezőrendszerével.” S bőkezűen és ügyesen sorolva a példákat, elmeséli nekünk, hogyan emlékszik vissza Szent Ambrus arra az esetre, amikor egy római leány, magát az oltár elé vetve kért menedéket, „*óhajtván, szenteltesék az Egyház szűz leányává*”. Egyik rokona kiabálni kezd vele a templomban: „*Mit gondolsz, atyád ha még élne, beleegyeznék abba, hogy hajadon maradj?*” „*Lehet, hogy éppen azért halt meg – csattan vissza a lány –, hogy senki se állhasson utamba!*” Mire Ambrus így fordul a leányhoz: „*Vívd meg a magad harcát először a családi kötelekeken belül, leányom, s ha győzedelmeskedtél otthon, győzni fogsz a külvilágban is!*” (343–344.)

Az a kulturális érzékenység és pszichoanalitikus kifinomultság, ahogyan Peter Brown képes volt feltérképezni azt az ágas-bogas kapcsolatrendszert, amelyen keresztül a kora kereszténység időszakában a szexualitás az egyén személyes entitásán túllépve kapcsolódik a családhoz, a hétköznapi társadalmi rendhez és a születőfélben lévő egyházi intézményekhez – bizony lenyűgöző intellektuális teljesítmény. (Saját példányom tele van a könyv iránti csodálatról és olvasásának kifejezett örömről tanúszkodó széljegyzetekkel.) És ez a határozott kontúrú elemzés úgy látszik meglepően jól és eredményesen alkalmazható a későbbi évszázadokra is: működik a hajdan a Római Birodalomhoz tartozó VI. századi Galliára vonatkoztatva is – amiről Grégoire de Tours-tól van adatunk. Ő, aki igen öntudatosan képviseli a világi és az egyházi hatalmat, nagy művében, A FRANKOK TÖRTÉNETÉ-ben a következő mondatokat adja annak az előkelő nemescsaládból származó leánynak a szájába, aki esküvője éjszakáján arra igyekszik rábírní férjét, hogy egyezzen bele az el nem hált házasságba. „*E világ dolgai gyűlöletesek számomra. Csak megvetés van bennem birtokaitok és földjeitek iránt!*” – effélékkel hozakodik elő. Az ifjú férj a régi világ hangján tiltakozik: „*Szüleink Clermont városának legelőkelőbb nemzetségeiből valók. Egyszülött gyermeke vagyunk mindketten családjainknak, s e házasságot azért határozták el, hogy magja teremjen [mármint, legyen, aki öröklí a birtokokat].*” „*E földi létnek nincs értéke semmi – válaszol amaz –, a vagyon hiábavalóság...*” Végül is sikerül férjét meggyőznie: „*Édes szavaid az örök élettel ajándékoztak meg engem*” – válaszolja a férj, kimondatlanul is elfogadva a kapcsolatot az egyetlen pillanatig sem említett nemi aktus és osztályuk, világuk – a világ – társadalmi rendezőelvei között.

Egy XII. századi angol városkában egy egyáltalán nem képzelet és írói lelemény szülte gazdag leányka, bizonyos Christina közölte szüleivel, hogy nem fogadja el a gazdag férfit, akit szülei férjéül válaszottak. „*S mikoron megkérdezték ennek okát, így válaszolt: »Hajdon akarok maradni, mert szüzességi fogadalmat tettem.«*” A szülők hitetlenkedve fogadják az újságot, méregbe jönnek, gyanakodnak; ígéretések és fenyegetések válogatott özönével reagálnak lányuk döntésére; fogadalmát úgy veszik, mint a szülői tekintéllyel, a családi státussal és törekvésekkel való maradéktalan szembefordulást, a világi élet szokásos örömeinek (a városközi ünnepegeknek, a vendégeskedésnek) elvetését – s bizonyos jól látták a dolgot. Amit nem tudtak megérteni, s amit mi, akik ezt a történetet olvassuk, megértünk: Christina a „*régi falakkal!*” dacol (azon a szinten, ahogyan ezek a középkori Huntingdon városkában léteztek), nem áldozza oda testét a rokonságteremtő ambícióknak, hanem saját maga választotta spirituális felajánkozás és önfegyelem révén jogot formál arra, hogy szabadon rendelkezessék önmagával. Erőtéljes és példaértékű történet ez, a későbbiekben még visszatérek rá.

A XV. században egy másik polgár-patrícius asszony, bizonyos Margery Kempe (az első angol nyelvű önéletírás szerzője) azzal kezdte a maga független életét, hogy az üdvözítő hit misztikus megtapasztalásakor a hitvesi ágyat e szavakkal utasította vissza: „*Ó, jaj, hogy valaha is vétekbe estem! Fenn a mennyben találhatik az igazi boldogság.*” S akkortól fogva elborzasztotta őt az a gondolat, hogy férjeurával házaseletet éljen. Mi ma könnyűszerrel megértjük e tartózkodás logikáját: a közösülés aktusa egy a társadalmi kapcsolattal. Margery hitvesi ágyát annak látjuk, aminek ő is látta: a nyilvánvaló elszakadási pontnak az embert összemorzsoló „e világi dolgok együttesétől”, melyhez elválaszthatatlanul kötődik a házasságon belüli aktív női szexualitás. MARGERY KEMPE ÉLETÉNEK KÖNYVÉ-t sokáig úgy olvasták, mint a szexualitás naivan és neurotikusan őszinte – s ezért zavarba hozó – kitérülését. Az elmúlt évtizedben viszont szép számmal akadtak hozsannázó feminista kommentátorai. Manapság, Caroline Bynum je-

lentős hatást kiváltó műve nyomán, nincs olyan női misztikus vagy aszkéta, aki ne a patriarchális társadalmi renddel szembe forduló bátor forradalmárként tűnne fel, olyan emberként, aki a saját testének fegyverével fordul szembe a kicsinyes korlátozások univerzumával: a „régifalakkal”, a világi idővel, a hierarchikus egyházzal.

Hogyan is fogalmazhatnám meg fenntartásaimat ezzel az erőteljes és ösztönösen is átható erejű vélekedéssel szemben, mely oly ragyogóan világítja meg a személyes tett és a női önrendelkezés jelenlétét – anélkül, hogy ne érezném magam egy kicsit bűnösnek? Nincs vitám ezzel az erőteljes nézettel, amely a nemi élet megtagadását a korai társadalmakban a patriarchális házassági kötelességekkel való szembe fordulásként értelmezi. De gyakran úgy tűnik nekem, hogy e profemista kutatási szeizmográf túlságosan is érzékenyen reagál a cölibátusra, amikor ebben véli felfedezni a középkori Európában a női eltökéltség legfontosabb mutatóját. Ez ugyanis egy kétségbevonhatatlanul hierarchizáló szelektációs elvet teremt. A szüzességre eltökélt aszkéta nő a legjobb (főleg, ha a rokonság ellenzi a döntést); az apácáknak is tisztelet jár ki (bár kevésbé harsány); előzvegység után nem újrarahasodni is még határozottan feminista tempó. De mindez azt jelenti, hogy az európai nők közül csaknem mindenki más meglehetősen viszolyogtató színben tűnik föl, a társadalmi szabályrendszerek áldozataként, akinek behódolása az uralkodó világkép lenyomata, akit korlátok közé szorítottak a hamis tudatot, a megvalósíthatatlan törekvéseket, az egyenlőtlen hatalomeloszlást megtestesítő nemek közötti viszonyok. A posztmodernnek az egységes énidetitás ellen indított támadása nem segített ezen a helyzeten. Amint egy Chaucer-szakértő megjegyezte: a posztmodern szubjektum egy sor tényező kiszolgáltatott foglya, és (bár ezt már nem ő jegyezte meg) a nők helyzete olyan, hogy ez leginkább az ő sorsukban érhető tetten. Hol is kezdjük, hogy „visszanyerjük” a többi nőt is; a nemi életbe önként beletanulni kívánókat, a kollaboránsokat – mert hiszen nagyon gyakran ilyen színben tüntetik fel őket.

Egyetlen mondatban fogok bemutatni egy asszonyt, aki sokukat példázhatja. Ez az asszony arról a meglehetősen népes világról ad számot, melyet a társadalmi renddel együttműködő és egymással összedolgozó asszonyi összeesküvés résztvevői népesítenek be. Bonyolult személyes tevékenységekből összeszövődő világ ez, amelyben a vágyak elnyomásának pszichikai struktúrái igencsak erősen működnek, s amelynek női szereplői megpróbálják megteremteni az élhető kiegyezés lehetőségét egy korlátozó-sokra és lemondásokra épülő világgal. A hölgyre, akit Matildának hívnak, Orderic Vitalis (a XII. századi Normandia egyik kolostorának szerzetes-történetírója) sokkötetes krónikáját tallózva bukkantam rá. Olyan nőről van szó, akit a leírás a nőnek a birtokos nemesség szokásosan férfiágon számon tartott kapcsolatain belül elfoglalt helyzete szerint tart számon: nemes atya (Hugues de Grantmesnil) leánya, nemes férj (Hugues de Montpicon) felesége, nemes fiak (Raoul, Guillaume és Arnolphe) szülőanyja. Apja meghal, majd férje is; fiai megházasodnak (van, aki ifjan elhal), birtokrészt örökölnek, vagy messze földre távoznak. *„Ami anyjukat, Matildát illeti, férje halála után ő beleszeretett egy bizonyos ifjú lovagba, Mathieu nevezetűbe, ki el akarja hagyni az országot; így búcsút vevén mind' Normandiában való barátaitól és rokonaitól, a lovag társaságában Jeruzsálembe indula.”* (III. 167.)

Sem ő, sem az ifjú lovag nem élhették meg, hogy visszatérhessenek Normandiába, de nem is ez az érdekes (bár Orderic számára ennek igen fontos „üzenete” van). Matilda szempontjából az a lényeg, hogy amikor hosszú idő után végre pszichésen és társadalmilag lehetségre nyílt rá, hogy szabadon cselekedhessék, törekedhessék vala-

mire s ezt meg is szerezhesse magának, „*egy bizonyos ifjú lovag, Mathieu nevezetű*” mellett döntött, s amellet, hogy otthonától és rokonaitól messze távozik vele. Nem lenne ebben semmi sem, amit javára írhatunk? A profoteminista optikából nézve ne lenne ebben semmi sem, ami Matildát legalábbis egy szintre emeli a konvenciókat látványosan „felrúgó” Christinával?

Hadd legyenek – itt és most – tudatosan anakronisztikus! Jane Austen hűvös és erőteljes szellemét szeretném felidézni; azét az íróét, aki a társadalmi realizmus módszereivel, cseppet sem gúnyolódva mutatja be a bizonytalan jövedelmű nők világát. Úgy hivatkozom rá, mint egyfajta „még nem igazán modern” feministára, aki sem politikai, sem társadalmi értelemben nem tekinthető radikálisnak. Inkább csak ítélkezéstől tartózkodó krónikása azoknak a női életstratégiáknak, amelyek fenyegettetésben, egyzersmind a lehetőségek figyelembevételével születhettek. Olyan hosszú távú folyamatossgot fedezhetünk fel ezekben, amely – nekem úgy tűnik – kaput nyit, vissza, egészen a középkori társadalomig (s itt most Bonnie Anderson és Judith Zinsser művére, az európai nők történetének terjedelmes időrendi áttekintésére, az *A HISTORY OF THEIR OWN*-ra gondolok, amely a nők életének meghatározó feltételeit sorra véve, a középkor, a reneszánsz, a reformáció s a későbbi korok szokásrendszerébe sajátos, női szempontú kronológiát próbál meg betáplálni). Austen illúziómentesen fogadja el a társadalmi világnak azt a valóságát, amelybe ő – és kortárs regényfigurái – beleszülettek; ezen alapul az a feltételezése, hogy célszerű, ha a nők mindazt kicsikarják maguknak, amit lehet (ha közben meg tudják őrizni a szerelem romantikusan egzaltált felfogását, annál jobb nekik, hiszen többről van szó, mint pusztán gazdasági jólétükről). A társadalomnak pontosan arra a szűk szeletére koncentrál (a felső osztályok legalsó rétegére), amelyben a nők leginkább függtek az idő múlásától, a szerencse forgandóságától és a nemtörődöm atyák viselkedésétől – s leginkább ki voltak téve mindezek viszontagságainak. Az a veszély, mely fő- és mellékszereplői sokaságát fenyegeti, nem a viszonylagos (vagy viszonyító) szegénység, hanem annak nyers formája, a szegénység – az, hogy olyan szűkös, adott jövedelemből kell megélni, amelyben nem telik megtakarításokra, amely nem véd a betegség vagy az infláció ellen. A bérmunkáslét pedig nem megoldás Austen hősnőinek problémájára, s mi sem tanácsolhatjuk nekik ezt. Bármily elszántak, energikusak, tehetségesek és ambíciózusak lettek legyen is, nem akadt volna olyan munka számukra, amely a pusztá létminimumnál többet nyújthatott volna nekik. (Jane Austen számos nőalakjának számára nem kínálkozik több annál a vigasztalan és lehangoló lehetőségnél, hogy nevelőnőként tagozódják be a társadalmi világnak abba a limbusába, mely sem a felső, sem az alsó rétegekhez nem tartozik.)

Mindvalahány könyvében Austen sorra a nők küszöbönálló társadalmi lecsúszását mutatja be. Ez vár a *BÜSZKESÉG ÉS BALÍTELET*-ben a Bennett nővérekre, akik egy elidegeníthetetlen birtok jövedelmeiből élnek (melyet apjuk halála után egy férfi rokon lesz megöröklendő); a józan és intelligens Charlotte Lucasra (ugyaneből a regényből), akinek túl sok testvére van, ostoba apja pedig idő előtt kiszállt az üzleti életből, amikor egy semmi hasznot nem hozó nemesi címhez jutott; a Dashwood lányokra az *ÉRTELEM ÉS ÉRZELEM*-ből, akikre a luxusból kiszakadva olyan élet vár, mely nem támaszkodhat egyébre, mint arra a hozományra, amit anyjuk húsz évvel azelőtt vitt a házasságába. (Vidéki kúriájuk elragadóan fest a nemrég készült filmváltozatban; ám valójában nem volt egyébre rozoga menedéknél egy olyan isten háta mögötti vidéken, ahol – hacsaknem a mesében – közel s távolban partnerül választható férfi nem akad.) Ugyanez a sorsa a *MEGGYŐZÉS*-ben Ann és Catherine Elliotnak, a hiú és önző baronet,

Sir Walter gyermekeinek. Apjuk az elidegeníthetetlen birtokra felvett túlterhelt hitelekéből és másodlagos jelzálogkölcsonnökből tartja el magát: amikor a szerencsés sorsú Ann a könyv vége felé férjhez megy, apja még annyi készpénzre sem tud szert tenni, hogy kifizesse a neki törvényesen járó móríngot. (A mai olvasó elsiklik e részletek felett. Én úgy gondolom, a korabeli olvasók pontosan dekódolták ezek jelentését.) És az EMMA is (amiből egy másik közelmúltbeli filmnek sikerült egészen idióta történetet faragnia) a társadalmi mobilitás kőkemény és késéles módon kifejezésre jutó „háttérén” épül föl. A férfiak mind „fölfelé” mobilak: kvalitásaik vagy kiszipolyozó tehetségük révén, illetve a kereskedelembe, a birtokfejlesztésbe, a jogi vagy egyházi pályába ölt ambícióik révén. A nők „lefelé” mobilak. Lecsúszik a házasságon kívül született Harriet Smith, aki az öt elismerni nem hajlandó apától kapott évjáradékból él; az árva Jane Fairfax, akit tisztos kényelemben neveltek fel örökbefogadói, de számára a szükséges hozományt már nem tudják állni (ez a típus megy nevelőnőnek). A megrendítő „díszhelyet” az EMMA Miss Batese foglalja el, egy sok éve elhunyt lelkész középkorú lánya, aki egy üzlethelyiség fölött meghúzódó túlzásúlt szobácskában lakik idős édesanyjával, s akit a jólelkű szomszédok úgy próbálnak támogatni száználmas élelmiszeradományokkal, hogy aggályosan igyekezzenek fenntartani személyes méltósága törékeny látszatát – annak ellenére, hogy nem csemegékkel ajándékozzák meg, hanem az alapvető ennivalókkal. Ifjabb korában, a lelkész lányaként, egyenrangú volt valamennyi nőismerőseivel; a lelkész elszegényedett özvegyének idősödő lányaként azonban kénytelen elfogadni a boltosok, a pék álcázott alamizsnáit. A nők számára Miss Bates oly torokszorító rettenet megelevenítője, hogy múlhatatlanul muszáj volt komikus figuraként megírni, különben jelenlétének gyilkos súlya az egész regényt magával rántotta volna. Az EMMA-ban a nevetséges, unalmas, mindig jelen lévő Miss Bates azoknak a nőknek a sorsát személyesíti meg, akiknek nem sikerül a társadalmi-gazdasági hierarchia megfelelő fokán álló megbízható férfihoz kötniük életüket.

És azt hiszem, hogy a képzeletünkben mindig a kandalló tüzétől legmesszebb ülő Miss Bates miatt kényszerül arra Austen, hogy a házassággal annyi nőt kimenekítsen helyzetéből, annyi partiképes férfit irányítson vidéki falvakba, hogy az már valószínűtlen. (Ez a meseszerű része a regényeinek.) A megerősített dologtalan osztály fikciója igazából nem is fikció. Hősnői – regényei főszereplői – kettős terhet cipelnek vállukon: ragaszkodnak a romantikus szerelem kifinomult ideáljához, ugyanakkor süllyedő vagyonukat is meg akarják menteni, ehhez aztán szükségük van minden könnyítésre, amivel a szerző segítségükre siethet. Elizabeth Bennet és Mr. Darcy, Ann Elliot és Wentworth kapitány története elringató fantáziavilágba vezet, merő vágykielégítés. A tipikus Austen-hősnőknek addig kell megkapaszkodniuk egy férfiak uralta gazdaság világában, amíg erre módjuk adatik, vagy alá kell merülniük a semmi jót nem ígérő elszegényedésbe. A női mellékfigurák azok, akik lehetővé teszik, hogy romantikus ékítmények nélkül vehessük szemügyre a társadalmi színpadot, és akik számomra legáltalábbis megvilágították egy a feminizmus előtti feminizmus jellegzetes vonásait.

Hosszú ideje már annak, hogy először ráéreztem: Jane Austen (s ebben egyedülálló irodalmi kortársai és a későbbiek között) mennyire szemet huny kétségbeesett női mellékalakjainak manipulációi fölött, mennyire hagyja, hogy átlátszó s gyakorta közönséges praktikáik egyszerűen *érvényesüljenek*. Ha – a komikai és erkölcsi hatás kedvéért – rávilágít is nyomorúságos cselszövényeikre és mesterkedéseikre, az eredménnyel futni hagyja őket. Az igazán elviselhetetlen Lucy Steele-re gondolok például (ÉRTELEM ÉS ÉRZELEM) a maga álságos előkelősödésével, gazdagok előtti hajbókolásával,

iskolázatlan beszédmódjával, hamis érzelmeivel és szégyentelen eltökéltségével, hogy elkerülhesse azt a jelentéktelen életet, ami egy szegény nagybácsi gondozójaként várna rá. Sikerül elcsábítania egy gazdag embert (pedig az a testvérének nem engedte meg, hogy elvegye őt, mert nem tartotta elég előkelő származásúnak); személyének megalkotója pedig lehetőséget ad neki arra, hogy utolsó képünk az legyen róla, amint a vele elhajtó hintó ablakából kezével kiint, s ujján felszikkázik a jegygyűrű. Thackeray, akit nem kevés szadista vonzalom fűz az agresszív nőkhez, egy ilyen Lucy Steelet csak azért teremtett volna, hogy porba sújthassa (mint ez nem egy regényében megtörténik).

A túlélni akarás kemény társadalmi törvényét Charlotte Lucas fogalmazza meg a BÜSZKESÉG ÉS BALÍTÉLET alábbi figyelemre méltó passzusában: *„Sohasem volt nagy véleménye a férfiakról vagy a házasságról, de azért mindig férjhez akart menni. Az ő szemében a házasság volt az egyedüli tisztességes megoldás egy jó nevelésű, de csekély vagyonú fiatal nő számára; ha nem nyújt is biztos boldogságot, de legalább kellemes menedék a nélkülözés ellen.”*

Valahányszor e mondatot olvasom, dühös ellenkezésre készlet, mintha Charlotte Lucasnak e helyett... Nos, igen, hát mi másra lett volna esélye? ment volna politikai pályára? Tanult volna jogot? Írt volna folyamodványokat? A Jane Austen regényeit tápláló töretlen társadalomszemléleti realizmusban csak realiztikus lehetőségeknek jut hely, amelyek megjátszhatók azokon az adott korban gyökerező emberi életpályákon belül, melyeknek egy (legalábbis belátható időn belül) semmit nem változó társadalmi és gazdasági rend szab keretet. A feminista szemlélet maga az a hűvös intelligencia, amely a valóságot annak érzékeli, ami, s kimondatlanul is bátorítja a nőknek azokat a törekvéseit, amelyekkel részt akarnak szerezni abból, amire igényt tartanak. Érdemes odafigyelnünk arra a pontos különbségtételre, amely Charlotte Lucas gondolatvilágában különválasztja a „boldogságot” a nélkülözés elkerülésétől.

Nem kevés gyötrődést jelent tisztában lenni azzal a kockázattal, hogy mi is olvasható ki a fenti mondatokból. Hadd szögezzem hát le: nem azt kívánom hirdetni, hogy a számító házasság jelentené a feminista eszményt. Csak annyit, hogy amikor szemügyre vesszük, hogyan éltek a nők elmúlt korokban, talán a lenézésnél és a sajnálatnál többel tartozunk nekik, ahogy a magunk igen előnyös nézőpontjából kitekintve megpróbáljuk kibontani társadalmi világuk struktúráinak nemi meghatározottságait. Még azt is hozzátenném, hogy Jane Austen szerintem pontosan olyan korban élt, amikor éppen hogy csak kezd vége szakadni a sok évszázados monolit tradícióknak és társadalmi gyakorlatoknak, amelyek a szerényebb helyzetű felsőbb rétegek asszonyainak életlehetőségeit behatárolták. Vagyis egészen másképp ítélném meg írásait és gondolatvilágát, ha bő hetven évvel később született volna, azaz olyan korban, amikor a társadalmi körülmények kezdtek megváltozni. A hangsúly számomra tehát a realiztikus lehetőségek felmérésén van.

A XII. századi nemes hölgy, Matilda, aki, miután eleget tett gyermeki, házastársi, előnyös rokoni kapcsolatokat építő és gyermekszülési kötelezettségeinek, azzal jutalmazta magát, hogy romantikus kalandot keresett (s – feltételezhetem-e? – talán még élvezetet is) egy Mathieu nevű ifjú lovag oldalán, jól beleillik a gyakorlatias női megalkuvás e világába. A szexualitásról való lemondásnak és az aszkézis fegyelme vállalásának belső izzást és hangsúlyozottan átpolitizált értéket kölcsönöz a „transzgresszivitás” elismerő címkéje – melynek az egyetemi tudósvilág az új keletű divat szerint hódol. De a libidinózus vágyak nem mindig ebben a fennkölt, szublimált formában jelentkeznek. A „testünk” – mind a maga levetkőzhetetlen testiségében, mind metafo-

rikus kiteljesedéseiben – azért a miénk, hogy örömet keressünk, hogy élvezzük a szépséget, a vonzerőt, a szexuális diadalt, a kívánt gyermekek világrajövetelét, az egészséget és életerőt, a divat és a baráti együttlét örömeit – azokat az e világi örömeiket, amelyekről korántsem kell irtózáttal elfordulni. A középkori nők személyiségét is a lelki életnek az a dinamikája alakította ki, amelyet a freudi és posztfreudista pszichoanalízis megtanított úgy szemlélni, mint örök feszültségek forrását, ahol szüntelen kiegyezést kell keresni a libidóban gyökerező kérérlhetetlen vágyak és a hasonlóan kérérlhetetlen külső valóság között. A házasság, a család(gazdaság) és a társadalom „világába” való belépésük nem egyszerűen a férfiköveteléseknek való behódolás és képlékeny konformizmus pusztá folyamata volt. Saját igényeikkel is gazdagították ezt a világot.

De térjünk vissza a Markyate házból való Christinához, ahogyan életének őt jól ismerő és csodáló krónikása, a Saint Albans-apátság egyik szerzetese nevezi a hajadont. Amikor anyja, Beatrix, akinek mint a leányka világi hívságokat képviselő gonosz gyötörőjének nemcsak a szerzetes történetében van „rossz sajtója”, hanem – szinte szó szerinti átvétellel – a mai feministák példabeszédeiben is; nos, amikor az anya megpróbálja egzaltáltságban megátalkodottnak tűnő leányával megismertetni a „másik oldalt”, az élet nyújtotta lehetőségeket: ajándékokkal és szép ruhákkal halmozza el; ünnepekre viszi, ahol zeneszóra mulatnak; szórakoztató, kedves embereket hív vendégségbe; rákényszeríti, hogy a kereskedőcéh ünnepségén borral kínálja a vendégeket – s a leányt csodáló férfiak persze bókokkal halmozzák el, s kupáikból borral kínálják. A házasság, a felnőtt nőkre váró társadalmi szerep nem egyszerűen s csupán-csak a „*kellemes menedék a nélkülözés ellen*”. Lehetőséget teremt jó adag személyes szabadság kiélésére, örömszerzésre s annyi kegyes vallásosságra is, amennyire a legtöbb embernek igénye volt. Tegyük hozzá a történethez, hogy a férjnek kiszemelt férfi, akiről a történetben szó van, igen derék fickó volt, jó modorú és jó viseletű. Christina megvetette és visszautasította a férfit, a házasságot, mindent, így a család élete gyűlölködő és keserű lett. Ami ebben a morális drámában – amit oly könnyeden hajlamosak vagyunk az autonóm nőiség és a keménykezű maskulin világ konfliktusaként olvasni – észrevétlen marad, az éppenséggel az, hogy ez a „világ”, a középkor világa szemlátomást nagyot változott az antik világhoz képest. A tanácstalan szülők a lány legjobb barátnőjét, bizonyos Helisent veszik rá arra, hogy csillogtassa meg Christina előtt, milyen előnyökkel jár gazdagon férjhez ment asszonynak lenni. S e mozzanatban valami olyasmi rejlik – hamarjában nem is tudnám, hogyan nevezem –, ami számomra arról árulkodik, hogy a „régis falak” rejtett fegyelmezőereje, melyet a társadalmi szövedék megannyi eleme erősít (már akár a *domus* térbeli szerkezete is, az elkülönült női lakrészekkel és életterekkel) – az idők során észrevétlenül megváltozott. Nem tudom elképzelni, hogy egy antik családban – melyet Peter Brown próbál képzeletem számára megeleveníteni – a csökönyös gyermek észhez térítéséhez a gyerek jó barátjának közbenjárására kellene fanyalodni. A középkori élet – a főnemesi rétegtől a nincstelen szegényekig – hagyott teret a társadalmi rend keretein belül némi lazaságnak, játéktérnek, eleresztett kvalitásnak, ami a nők számára is ígérhetett valamit.

Christina természetesen kiszabadult e keretek közül, anachorétának állhatott, misztikus lett, érdemes arra, hogy egy VITA hősnőjévé váljék. Szívből gratulálok neki sorsválasztásához! De a középkori Huntingdon városka asszonyai közül nem hiszem, hogy sokan irigyelték ezért. Christina rokon lélek azzal a római hajadonnal, aki az oltár elé menekülve Ambrus püspökhöz fordult segítségért, s ők ketten bizonyára sok száz lá-

zadó nő megtestesítői. De Christina anyja, barátnője, Helisen, valamint nagynénje, Alveva (egy királyi tisztségviselő volt kedvese, aki a történetben immár gazdag, tiszteleltre méltó férjes asszonyként bukkan fel, kinek lakomáján jelen van az egész család – s hajdani szeretője is) – nos, ők személyükben nők százazreit képviselik, azokat a nőket, akik a maguk számára többet igényeltek az élet kívánatos javaiból – az anyagi természetűekből csakúgy, mint a nem anyagiakból.

Egy sajátos vonatkozásban Christina erősen hasonlít azokra a nőkre, akikről (mivel a XII. századtól kezdődően a kánonjog lényegesen nagyobb szerepet tulajdonít a házasságnak) a XIII., XIV. és XV. században az egyházi hatóságok előtt lefolytatott házassági perekben mind sűrűbben találunk említést. Ezeket a nőket többnyire azért citálják bíróság elé – a férfiak! –, hogy kikényszerítsék tőlük annak a házassági ígéretnek a valóra váltását, amelyet meggondoltak, visszamondtak vagy egyszerűen letagadtak. Sokkal kevésbé gyakori, hogy ugyanezért egy nő fogjon perbe férfit. Lehet, persze, hogy a férfiak számára könnyebb volt a jogrendszerhez fordulni. Ez nem változtat azon, hogy a bírósági jegyzőkönyvek tanúsága szerint a nők makacsul, ravaszul, elszántan harcoltak azért, amit saját legjobb érdeküknek tartottak. Egy tipikusnak tekinthető gunyoros írásocskában bizonyos John Fisher John Frost és Amy Brid házasságának templomi kihirdetésén így kiáltott fel: „*Mily határtalan a nők ingatagsága! Ha hűséges lenne, most az én asszonyom lenne!*” Nos, úgy látszik, Amy Brid úgy érezte, joga van ahhoz a férfihez, aki kell neki, s így ő is „transzgresszíven” viselkedett – bár talán manapság ezzel nem sok elismerést aratna.

Azt hiszem, célszerű lenne kísérletet tenni a protofeminizmus, illetve a prefeminista női szerepvállalás taxonómiájának létrehozására, s ehhez azt kellene megítélni, milyen lehetőségeik voltak a korabeli társadalmi renddel való szembefordulásra. Hét tényezőt sorolnék fel:

- 1) A személyes erőszakkal és fenyegetettséggel szembeni védettség.
- 2) Az életet meghatározó nagy döntések (például a házasság, a munka) személyes befolyásolásának lehetősége.
- 3) Az e világi „kívánatosságok” megszerzésére való esély – értvén ezeken mindazt, amit szokásosan értékesnek tartanak (beleértve olyasmit is, mint az írni-olvasni tudás és bizonyos iskolázottság megszerzését).
- 4) Társadalmi befolyás, presztízs és tisztelet kivívása a szomszédságban és az elérhető közösségi térben. (Vegyük figyelembe, hányan éltek akkoriban a kisvárosokban és falvakban.)
- 5) Gazdasági kontroll és biztonság: vagyon és vagyont biztosító tulajdon megszerzése, illetve a fölötte való rendelkezés.
- 6) Jogi és politikai önrendelkezés: saját jogon való érdekképviselő a jog előtt; intézményekben való tevékenység, illetve intézmények befolyásolásának lehetősége.
- 7) A pszichikus kielégülés elnyerésének biztosítékai: méltóság, vágyteljesülés vagy becsmélés és rendszeres sértegetés.

Jelentős átfedések találhatók itt, de ezek a tényezők különböző súllyal esnek latba, s mivel inkább a lehetőségek konfigurációit kívánják kirajzolni, mintsem egyetlen átfogó mércét alkotni a nemek közötti hatalmi egyenlőtlenség kimutatására, talán érzékenyebben képesek jelezni a nehéz körülmények ellenében való női önérvényesítés eseteit. Akárhogy is, igazán lehetnének kissé toleránsabbak: meg kellene engednünk a premodern társadalmakban élt nőknek, hogy olyan célkitűzéseik lettek légyen, amelyeket ők akartak, és sikernek tekintenünk, amikor, tisztában lévén lehetőségeikkel,

azoknak egészen a határáig elmerészkedtek. Beletörödni azokba a feltételekbe, amelyek megváltoztathatatlanok és kikerülhetetlenek; megőrizni energiáinkat és arra tartalékolni őket, hogy az élénk emelkedő falak között megkeressük a réseket és lehetőségeket – mindebben most, hogy újraolvastam Jane Austent, semmi megvetésre méltót nem találok. Amikor történészként visszanezünk a múltra, illenék tudomásul vennünk, hogy az emberi élet léptéke nem a történelmi idő. Így hát természetesen képes vagyok becsülni Christina vad, szűz bátorságát, de Matildára, az özvegy nemesasszonyra is gondolok, és őszintén remélem, hogy ő és Mathieu boldogok voltak Jeruzsálembe vezető útjukon.

*

Ezt a dolgozatot először a Princeton Universityn 1996 novemberében FEMINISM AND CLASSICS: FRAMING THE RESEARCH AGENDA címmel rendezett tudományos ülésen, majd másodszor – 1997 februárjában – a Wesleyan Universityn adtam elő. Mivel a középkori nők életéről szóló dolgozat a humán tudományok szakembereinek íródott (majd apróbb módosításokkal különböző diszciplínák középkor- és újkor-specialistáinak), a tanulmány szabadabban csapong, mint ha egy szakfolyóiratnak írtam volna. Örömmel ragadtam meg a ritka lehetőséget, hogy olyan hallgatóközönségeknek beszéljek a középkori nőkről, amelyek nem nagyon hallhatnak róluk, s megpróbáltam olyan gondolatokkal előhozakodni, amelyek segíthetnek összekapcsolni a középkori és a modern életvilágokat, s talán kiigazíthatják azoknak a társadalmaknak a feminizmusáról és feminista választásairól kialakult elképzeléseinket, amelyekben még nem jelenik meg a női élet hagyományos rendszerei ellen intézett szervezett fellépés. Remélem, e lap olvasói számára egyértelműen világos lesz, hogy a dolgozatomban szereplő témákhoz – nők történelme, feminizmus, feminista tudomány szemlélet – jól azonosítható nyugati nézőpontból közelítek; pontosabban: sajátos amerikai tapasztalatok és premisszák alapján. A szerző történelmi és kulturális „beágyazottsága”, melyről nem feltétlenül tudom, hogyan és mennyire nyilvánvaló az olvasó számára, érdekes olvasattal gazdagíthatja az itt megkezdett vitát.

A mellékelt irodalomjegyzékben csak olyan (középkori és mai) könyveket tüntettem fel, amelyekre a szövegben explicit utalás történik. Tanulmányom azonban tágabb értelemben reflektál a középkori nők történetének kutatásában jól megfigyelhető tendenciára, mely felmagasztalja az élethosszig tartó cölibátust (különösen, ha aszketikus és misztikus spiritualitással kapcsolódik össze), mert abban a női „transzgressziót”, az elnyomó patriarchális társadalom korlátai ellen fellázadó protofeminizmus példáját látja. E témával rendkívül terjedelmes (s egyre terebélyesedő) irodalom foglalkozik, melyből itt nem idéztem. Tanulmányomban nem egyes műveket kívántam vitatni (sok közülük igen kiváló munka!), hanem azt a kutatási paradigmát, amely a női cölibátust a női autonómia kifejeződésével azonosítja.

Válogatott bibliográfia

- Anderson, Bonnie–Zinsser, Judith: A HISTORY OF THEIR OWN: WOMEN IN EUROPE I–II. New York, Harper & Row, 1988.
- Austen, Jane: THE NOVELS OF JANE AUSTEN. Kiadta R. W. Chapman. London, Oxford University Press, 4. kiadás, 1932–1934. (Austen regényeit először 1811 és 1818 között adták ki.)
- Brown, Peter: THE BODY AND SOCIETY: MEN, WOMEN AND SEXUAL RENUNCIATION IN EARLY CHRISTIANITY. New York, Columbia University Press, 1988.
- Grégoire de Tours: THE HISTORY OF THE FRANKS. Fordította Lewis Thorpe. Middlesex, Penguin Books, 1974.
- Helmholz, Richard: MARRIAGE LITIGATION IN MEDIEVAL ENGLAND. London, Cambridge University Press, 1974.
- Kempe, Margery: THE BOOK OF MARGERY KEMPE. Fordította B. A. Windeatt. London, Penguin Books, 1985.
- Orderic Vitalis: THE ECCLESIASTICAL HISTORY OF ORDERIC VITALIS I–VI. Kiadta és fordította Marjorie Chibnall. Oxford, Clarendon Press, 1980.
- THE LIFE OF CHRISTINA OF MARKYATE. Kiadta és fordította C. H. Talbot. Oxford, Clarendon Press, 1959.

Csató Endréné

SOROLNÁM AZ ÉLETEM

Kérem szépen, én nagyon rossz körülmények között éltem.

Kiskoromban még kenyérből sem ehettem eleget. Óvodába nem szerettem járni, ha lehetett, elkerültem, mert megvert az óvónő. Az iskolát annál jobban szerettem, katolikus iskolába jártam két nőhöz. Az egyik Rézike volt, egy évet jártam nála, a másik Tercsi néni, annál két évet jártam. Sokszor nekem adta a tízórajját. Sosem vert meg egyik tanítónő sem. Két férfi tanított még, egyiktől sem kaptam ki, és volt egy tisztelendő, ő sem vert meg soha.

Pedig mikor apám meghalt, kilencéves voltam, és sokat kellett dolgoznom ott, ahol voltam. Egyik helyen már akkor meg kellett ismernem a nő- és a férfiviszonyt. Másik helyen meg hajnali háromkor aratóbandával elindultam ki a pusztára, acatot tépkedtünk egész nap. Éjjel ököristállóban aludtunk, fejünk alól az ökrök ették a szénát, le nem lehetett vetközni. Reggel a banda elindult újra dolgozni, de én nem tudtam menni. Nagy nehezen mentem utánuk, mikor már más helyen voltak. Egész nap pihentem. Este, mikor elindultak haza, én ott maradtam. Egyik embernek jutott eszébe, hogy én hol vagyok. Visszajöttek értem, és egész a falunkig két asszony karjára támaszkodva mentem.

Innét egy Tóth nevű suszterhez adtak, ott sokat dolgoztam, és a lábszíjjal eleget megvert. Anyám két testvérénél voltam még a faluban, tanulni keveset bírtam, mégse vertek meg a tanító bácsik, ha netán nem tudtam a leckét.

Ezután Bicskére, egy nyomorék asszony mellé kerültem, akit háromkerekű kocsi-ban nekem kellett tolni. Az a néni azt mondta, hogy én a jobbkeze vagyok. Nekem